

De zending en het leven des gebeds op Java

<https://hdl.handle.net/1874/234444>

DE ZENDING

EN

HET LEVEN DES

GEBEDS

OP JAVA

DOOR

C. POENSEN.

's-GRAVENHAGE,
M. VAN DER BEEK,
1891.

A-1D-97

mm 10836

PKF 44

A 1a
154 97

~~I 10~~
~~144~~

DE ZENDING

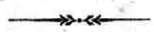
EN

Het Leven des Gebeds

OP JAVA,

DOOR

G. POENSEN.

Bibliotheek
NEDERL. ZENDINGSSCHOOL
GEESTGEEST

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT

3450 3478

Met de uitgave dezer toespraak voldoe ik aan een te kennen gegeven verlangen. Onder het gereed maken voor de pers meende ik echter duidelijkheidshalve hier en daar iets te moeten invoegen en aan het einde eenige „Aanteekeningen” te moeten geven. De Lezer krijgt alzoo wel iets meer, maar niet iets anders dan de Hoorder. Voor mij blijven deze bladen een dankbare herinnering aan vele aangename en heerlijke uren, gedurende mijn verblijf in het Vaderland genoten. Een vriendelijke groete aan allen die mij in liefde en vriendschap herdenken.

Mijn hooggeschatte Vriend, Ds J. HERMAN DE RIDDER, gelieve mijn dank te aanvaarden voor zijne goedheid, de zorg voor de uitgave dezer bladen wel op zich te hebben willen nemen.

Moge de zending op Java ook door deze Toespraak beter gekend, gewaardeerd en gesteund worden!

KEDIRI.
November 1890.

C. POENSEN.

„Ik hoop dat ik in het belang van de Zending en van ons Genootschap, „toch nog iets goeds heb gedaan,” schreef mij de ijverige, bekwame zendeling C. Poensen, toen hij mij vroeg, om de tijdens zijn verblijf in het Vaderland op enkele plaatsen gehouden Toespraak te laten drukken.

Gaarne voldeed ik aan dat verzoek, en ik vlei mij, met Poensen, dat zijn pleidooi voor Oost-Java ook nog eenige geldelijke winst mag opleveren, bepaaldelijk tot ondersteuning van den bouw van een schoollokaal, hetwelk onmisbaar te achten is, nevens het Kerkje te Wónó-Hasri bij Kediri.

Stuur mij een kwartje, ter bestrijding der onkosten dezer uitgave, en weet, dat elke groote of kleine daarenboven geschonken gift, gezonden wordt aan Gods veeljarigen Mede-Arbeider, wiens werk op het gebied der zending niet ijdel zij in den Heere!

Met hartelijke aanbeveling der verdere verspreiding van dit boekske, ook door Uwe bemiddeling, wordt een bestelling van meer exemplaren, of een toezending van een extra gift, hoopvol te gemoet gezien door

J. HERMAN DE RIDDER.

*Lid van het Hoofdbestuur van het
Nederlandsch Zendeling Genootschap.*

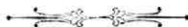
DEN HAAG.
Juni 1891.

DE ZENDING

EN

HET LEVEN DES GEBEDS OP JAVA.

LUK. XI: 1.

Mijne Vrienden!

Hoe dikwijls ook genoten, is het mij altijd weer op nieuw een indrukwekkend en plechtig tooneel, in eene avondure als deze eene schare te zien, in het Huis des Heeren te zaam gekomen, als om haar avondoffer des gebeds en der dankzegging te ontsteken, en gemeenschap met den hemel te oefenen. En te hooger wordt de beteekenis en geestelijke waardij van zulk „eene ure der samenkomste” waar de discipelen des Heeren te zamen komen om te spreken over de hoogste belangen der menschheid, en in ootmoed en kinderlijk geloofsvertrouwen te roemen in zeer groote dingen; om zich te gedragen als onderdanen, ja meer nog, als kinderen van den Heer der Heeren en Koning van alle Koningen, Wiens zaak zij als de hunne, als hunne eigen zaak beschouwen.

Eene gemeente te zaam gekomen om als in overleg met haren Heer en Meester te treden; en te bidden — niet allereerst met de gedachte aan eigen nooden en behoeften — maar te bidden voor anderen, voor medemenschen en medezondaren, die daar — naar een Apostel het zoo indrukwekkend uitdrukt*) — nog „zonder Christus leven, geene hoop hebbende, en zonder God in de wereld”; te bidden voor eenen arbeid, waarin de Christen toont zich „Medearbeider Gods”**) te gevoelen; te bidden naar het verheven voorbeeld en de leering van den verheerlijkten Heer en Heiland dat „het Koninkrijk des Vaders moge komen”; inderdaad, de wereldsch gezinde mensch, die de beteekenis des gebeds blijkbaar evenmin vermoedt als weet te waardeeren, moge zulk eene samenkomst van luttel beteekenis achten — de vrome Christen ziet haar altijd met belangstelling en heilige stemming aan. Voor hem is het gebed, ook het gemeenschappelijk gebed, ook het gebed voor de Christelijke zending, eene natuurlijke behoefte der ziel. En als eenmaal de laatste zendingsrede zal zijn uitgesproken, en het zendingsgebed niet meer noodig zal zijn, (1) omdat de behoefte aan den arbeid der zending zal hebben opgehouden te bestaan, zal de gemeente des Heeren Jezus ook tot hare volheid gekomen zijn. Dan zal de dag aangebroken zijn dat „de koninkrijken der aarde des „Heeren en Zijne Gezalfden zijn geworden” en „God zal zijn alles in „allen”. Naar dien zaligen dag gaat het verlangen van heel de Christus-

*) Efez. 2: 12.

**) 1 Cor. 3: 9.

gemeente uit; en heeft een JOHANNES de verzuchting dier gemeente van alle eeuwen even innig als kort uitgedrukt in het woord: „Kom, „Heere Jezus! Kom haastelijk!”

Gebod.

Gij zult het zeker natuurlijk achten, M. Vr.! en in overeenstemming met uwe verwachting, dat ik in deze ure bij voorkeur over de zending op Oost-Java spreek. En is de Christelijke zending, óók die op Oost-Java, niet anders dan de voortzetting der te Jeruzalem op het Pinksterfeest begonnen Evangelieprediking aan „een ieder in zijne eigene taal”, dan kunnen ons het ontstaan, de arbeid, en de vrucht der zending op Oost-Java ook niet anders zijn dan de openbaring der werkzaamheid van den Heiligen Geest; en mag die zending ook op den zelfden zegen hopen, als toen te Jeruzalem aan de Evangelie prediking geschonken werd. Die zending is onder leiding van Gods voorzienigheid geworden, zooals ons zal blijken bij eene korte beschouwing van haar ontstaan en ontwikkeling; waarna wij het karakter en de roeping, alsook de betrekkelijk wel niet groote, maar toch bevredigende en heerlijke vrucht dier zending in het licht wenschten te stellen.

1. Gedurende al den tijd, dat de Oost-Indische Compagnie de macht en het gezag in handen had, werd het Evangelie wel op de Buitenbezittingen, en vooral in de Molukken gepredikt, ten gevolge waarvan daar ook onderscheidene Christen-gemeenten ontstonden, maar Java bleef daarvan uit den aard der toestanden verstoken.(2) En toen het eindelijk in het begin dezer eeuw onder meer rechtstreeksch-Christelijk-Bestuur kwam, werd er wel veel veranderd — in velerlei richting, zelfs wel in het voordeel der Inlandsche bevolking — maar de politiek ten opzichte van den Godsdienst was en bleef een politiek van onthouding.

De Regeeringspersonen waren echter Europeesche Christenen, en moest de invloed van hunne Christelijke opvoeding en beginselen zich ook in het geheel van het regeeringssysteem wel openbaren. (3) Dit alles wist en gevoelde de Inlandsche bevolking; en van daar dat de regeering in haar oog was en bleef eene „Christelijke”, en wel eene „Europeesch-Christelijke” regeering; met welke beschouwing de verhouding tot en de waardeering van die regeering te gelijk duidelijk uitgesproken werd. Onder den invloed van het een en het ander werd het thans vigeerende Regeerings-Reglement opgesteld; en is het begrijpelijk, hoe ten gevolge daarvan dit Reglement als zoodanig thans onbevredigend en onvoldoende moet geacht worden. Door de werkzaamheid der Evangelisatie in Nederl. Indië, vooral gedurende de laatste veertig, vijftig jaren; een meer juist en helderder inzicht in de beteekenis van den Islam voor Nederl. Indië; en de wijziging of ontwikkeling van het bestaan der Inlandsche bevolkingen, zijn toestanden en verhoudingen ontstaan, waarin dit Regeerings-Reglement als niet meer passend moet geacht worden.(4) De geheele beschouwing en opvatting der verhouding van Nederland tot Nederlandsch Indië zal eene andere moeten worden. Want de maatschappelijke nooden en behoeften van geheel Ned. Indië, maar inzonderheid van Java, met al de gevaren die daaruit, óók voor Nederland, noodwendig moeten voortvloeien — en in onzen tijd niemand onbekend mogen of kunnen

zijn — roepen dringend om voorziening, en zelfs spoedige voorziening, eer het te laat zal zijn!

Ook in de geestelijke nooden en behoeften van Nederl. Indië moet, zooveel slechts mogelijk, voorzien worden. (5) Het Nederlandsche volk, ook als Regeering, zal aan de Evangelisatie in geheel Nederl. Indië, maar inzonderheid op Java, veel meer belangstelling moeten schenken dan nu nog het geval is.

God lof! dat wij kunnen getuigen: de Evangelisatie heeft ook op Java haar werkzaamheid aangevangen; en het bewustzijn van een deel van Neerlands Christenen, mede te moeten werken aan de vervulling van dien grooten plicht, ook als een eisch des tijds, is begonnen wakker te worden. Daar is, God lof! en dat zelfs alreeds sedert het laatst der vorige eeuw, maar vooral gedurende ongeveer de laatste halve eeuw, een wel langzaam maar toch onafgebroken zich ontwikkelende drang des harten bij vele Nederlanders naar Evangelie-verkondiging onder de niet-Christelijke volken van Nederl. Indië openbaar geworden, die, naar wij vertrouwen, niet meer te onderdrukken valt. Een drang, geboren uit het bewustzijn zoowel van Christelijke plichtsvervulling en Christelijk geloof, als, vooral later, gedrongen door het nu vooral niet meer te ontkennen gevaar, dat ons immer in het bestaan en werken van den Islam dreigt. Een drang — toen mede een getuigenis des tijds! — die onder de leiding van Gods voorzienigheid in 1797 tot de stichting van het Nederlandsche zendeling genootschap leidde; en dat Genootschap in 1812 reeds tot het besluit bracht, drie zijner zendelingen naar Java te zenden. Met die uitzending kwam wel niet eene georganiseerde zending tot stand — het was daartoe zooals later is gebleken nog niet Gods tijd — maar wel bleek het, dat zij onder de leiding van Gods voorzienigheid voorbereidend moest werkzaam zijn. (6) Den zendeling BRÜCKNER gaf God in het hart, het N. Testament in het Javaansch te vertalen (7); dat later gebleken is waarlijk geen vruchteloosz arbeid te zijn geweest. — Zijn reisgenoot en medezending KAM (8) kwam te Soerabaja, en gaf daar aanleiding tot het ontstaan van een vriendenkring (9), later van niet geringe beteekenis voor de vestiging der zending in Oost-Java.

Een uit hun midden — de bekende heer COOLEN — ging zich in het Binnenland vestigen, en wist daar honderden Inlanders om zich te vereenigen, aan welke hij ook het Evangelie bekend maakte. Maar zijne bijzondere wijze van werken, zoo uitstekend als voorbereidende werkzaamheid, zou toch ongetwijfeld met zijnen dood geëindigd zijn en verder vrij vruchteloos gebleven, ware het niet dat andere leden van Soerabaja's vriendenkring met de inlandsche leerlingen van den heer COOLEN, langs merkwaaardige wegen — waarin zich van achteren gezien de leiding van Gods toen nog niet te vermoeden of te onderkennen voorzienigheid duidelijk laat waarnemen — in kennis waren gekomen. Deze vrienden — en onder hen vooral de vrome „vader EMDE”, de eenvoudige en vrijmoedige Christusbelijder, de ziel en het middenpunt van dezen kring — brachten die Inlanders met de Predikanten te Soerabaja in aanraking; en op den 12en December 1843 werden 35 Inlanders, de eerstelingen uit de Javaansche desa-wereld door den Heiligen Doop in de gemeente opgenomen. (10) Intusschen — ook nu bestond er nog geene zending onder de Javanen in den eigenlijken zin des woords. (11) Maar toch — Gods voorzienigheid was en bleef

werkzaam. Zij gaf het in de harten van Bestuurders van het Nederl. Zend. Genootschap den Inspector Ds. v. RHIJN naar Indië af te vaardigen; zijn later voorstel, eene zending op Java te openen, te aanvaarden; en den zendeling JELLESMA al aanstonds voor haar te bestemmen. Toen was de zending op Java geboren! Het Nederl. Bijbelgenootschap, door een juist inzicht in zijne roeping gedreven, stond deze zending altijd helpend ter zijde. Reeds ongeveer 20 jaar vroeger — en hoe zouden wij ook nu daarin de leiding van Gods voorzienigheid niet opmerken? — had het zelfs den voortreffelijken GERICKE ter vertaling van den Bijbel naar Java gezonden; en toen hij in Juli 1848 naar Java terugkeerde, bracht hij eene even kostbare als gewaardeerde uitgave van zijne Javaansche vertaling des Nieuwen Testaments mede, die JELLESMA onmiddellijk zoowel voor hem zelf als voor de Inlandsche Christenen van groot nut was.

Een niet onaanzienlijk getal zendelingen heeft sedert met en na JELLESMA op Oost-Java gewerkt; en nu vieren ook op Java eenige duizenden Inlanders hun en ons Pinksterfeest! De eerstelingen van den geestelijken oogst op Java zijn reeds den Heer aangeboden; en waar de gemeente door Zendeling- en Bijbelgenootschap zal voortgaan den Javanen het woord Gods bekend te maken, zal zij toonen het ernstig te meenen met hare bede:

Och dat men op deez' eerstelingen
Een rijken oogst van voorspoed zag! —

2. Op de verhooring van deze bede heeft de Gemeente gegronde hoop, als de zending op Java trouw haar karakter zal weten te bewaren, en aan hare roeping getrouw blijft. En dit zal het geval zijn, als de zending zich een Petrus op den Pinksterdag te Jeruzalem, een Paulus op zijne reizen in Azië en Europa, als zij zich al de Apostelen en Evangelisten des N. Testaments, en den Heer en Meester van die allen, Jezus Christus, steeds tot voorbeelden stelt, en „in betooning des geestes en der kracht” van den Christus blijft getuigen. Stil en bescheiden ga zij haren weg „niet roepende of schreeuwende op de straten”, en zorge er steeds voor, dat tegenstanders en onverschilligen geene aanleiding tot gegronde aanmerkingen en klachten worde gegeven!

Daar bestaat iets als zendingspolitiek en zendingswijsheid; daar is ook al reeds eene zendingswetenschap in wording (12); en de zending zal niet kunnen bestaan, als zij het een en het ander mocht vergeten en verliezen, niet al voortgaande meer ontwikkelen en zich eigen maken. Zoo bijv. gaat de zending op Java van het beginsel uit, dat de Javaan een Javaan moet blijven. (13) Netheid, reinheid, orde, ijver en nauwgezetheid in de vervulling van alle wereldsche plichten, matigheid, eerbaarheid, betamelijkheid — ook in kleeding en woning — ja! dit alles en nog zooveel meer, zal zij den Christen-Inlander aanbevelen en aanprijzen, en dat met behoud van zijn eigen nationaliteit. En werkelijk kunnen wij hier en daar in velerlei opzicht reeds de uitwerking van het Christelijk beginsel waarnemen. Natuurlijk, alle zedelijke en geestelijke invloed werkt langzaam; maar toch onweersstaanbaar; meer in de diepte dan aan de oppervlakte. Eeuwen oude toestanden worden op Java zoo min als elders door den invloed van slechts weinige jaren arbeids hervormd.

Maar in dit alles spreek ik het slechts uit, dat de ware zendeling zich bewust is: een volksman, een Christen-volksopvoeder te zijn. De zending tracht door schoolonderwijs, door dagelijksch verkeer, door ingaan tot het geheele leven en bestaan des volks, door allerlei stoffelijke en geestelijke middelen en belangeloos hulpbetoon, de Christenen tot een hooger standpunt van welvaart, ontwikkeling en beschaving te brengen. De zending wil bij nitnemendheid, in den edelsten, maar ook meest werkelijken zin des woords praktisch bezig zijn. Zij tracht de bevolking op te voeden tot „die Godzaligheid, welke de belofte des „tegenwoordigen en des toekomstigen levens heeft.”

In geen anderen zin wil zij ook op godsdienstig terrein getrouw aan haar karakter en roeping blijven. Als getuige, niets meer en niets minder dan als een getuige van Jezus Christus, wil zij in de Javaansche wereld optreden. Zij wenscht door woord en wandel, door onderwijs en leering, door allerlei stoffelijke en geestelijke werkzaamheid, ook hulpbetoon en raadgeving aan ieder Inlander zonder onderscheid, Jezus Christus te prediken; eene prediking niet minder door daden dan woorden; en daarbij steeds de leuze des Nederlandschen Zendelinggenootschaps in gedachte houden: „Vrede door het bloed des Kruizes!”

De zending komt alleen met het woord Gods tot de bevolking; zij schaamt zich het Evangelie van Christus niet. Jezus Christus is haar de waarachtige, de eenige Behouder en Hervormer der wereld. Zij gaat van de overtuiging uit, dat geene zedelijke of geestelijke opheffing en veredeling eens volks mogelijk is, dan door een hartelijk en ongeveinsd geloof in Jezus Christus. Dat zoo min het een als het ander door kracht en geweld kan geschieden, maar alleen door des Heeren Geest spreekt van zelf. En waar zij dan op haren weg zoo menigmaal allerlei altaren, gewijd aan onbekende Goden, ontmoet, daar zal zij die, evenals een Paulus te Athene, wel onaangeroerd laten, maar tevens den Onbekenden God aan de Javaansche wereld bekend maken, en haar haren Verlosser en Heiland doen kennen.

Wat vreeze koestert dan deze en gene voor eene zending, ook op Java, die zoo stil en bescheiden, al goed doende haren weg gaat?

Of mag dit niet met alle recht van haar gezegd worden, ook waar zij voor de rechten, behoeften en nooden des volks vrijmoedig haar stem verheft? Waar zij u wijst op de algemeen heerschende, zoo schrikbarende toenemende armoede onder de Javanen? Waar zij toont niet blind te zijn voor de werkelijkheid der aardsche dingen; ook niet voor de volkszonden der Javaansche wereld? Heeft zij het een en het ander — en nog zoo veel meer — niet bij herhaling uitgesproken, en in velerlei pogen en streven bewezen?

Daar is een Anti-Opium-bond in ons land gesticht. — Zijn het niet de vrienden der zending die dezen met ingenomenheid begroet hebben (14)? Zoo iemand, dan weten de zendelingen het, welke ellende de opium op Java teweeg brengt, en hoe het opium-misbruik mede eene oorzaak van de verarming der bevolking is.

Om die armoede der bevolking in haren eigen kring — hoe klein die ook moge zijn — eenigszins te lenigen, heeft men allerlei plannen en voorstellen van landbouwkundigen, aard het publiek voorgelegd, maar men schonk er geene aandacht, althans geen vertrouwen, aan; misschien wel juist omdat zij van de zijde der zending kwamen.

Het zij zoo! Maar toch zal de zending niet ophouden de aandacht van het — immers voor een deel óók door de Javanen levende en welvarend geworden — Nederlandsche volk bij die ontzettende armoede des Javaanschen volks te bepalen. Daar moet wat gedaan worden, Mannen Broeders! om die voortwoekerende armoede te stuiten, vóór zij en ons en het Javaansche volk om het leven brengt.

Doet wat, al ware het maar alleen om des gewetens wil; om iets te betalen van de schuld die Nederland aan Java heeft af te doen, (15) ten einde één der vele bezwaren voor de zending op Java op te heffen.

Ja, er bestaan voor de zending vele bezwaren op Java. Gewone en bijzondere bezwaren! De gewone, als aan iedere zending eigen, en voortvloeiende uit den aard en het karakter van een niet-Christelijk volk, behoeven wij nu niet te bespreken. De zending weet zoo ongeveer wat zij te wachten heeft, als zij onder een heidensch volk optreedt, en geen zendeling mag of zal daarover klagen.

In het bestaan dier bezwaren ligt immers juist het motief voor zijne uitzending? Maar er bestaan op Java bijzondere bezwaren, die er niet behoeften te bestaan, als het Nederlandsche volk altijd als een Christelijk volk in Indië ware opgetreden. En daarvan plukt de zending nu de wrange vruchten. Bijv. De zending verlangt volkomen vrijheid van Godsdienst op Java; zóó dat ieder Javaan, hoog of laag geplaatst, Christen kan worden als hij dat wil, zonder daardoor tegelijk zijne maatschappelijke positie te verliezen. Heeft men er wel eens over nagedacht, welke beteekenis dit bezwaar voor de zending heeft, waarvan deskundigen tevens onverdaachte vrienden der zending verzekeren, dat het bijna niet meer op te heffen is? Dat niet ieder Javaan Christen kan worden wanneer hij dat wenscht, hebben wij ongetwijfeld als een gevolg van eene reeds oude Nederlandsche koloniale politiek te beschouwen, die nog gevolgd wordt, waardoor het Mohammedanisme wel bevestigd en versterkt werd en wordt, maar de Evangelisatie belemmerd! En waarom zou men den meer of minder hooggeplaatsten Javaan die vrijheid van godsdienst niet gunnen, waar men er voor zich zelve toch zoo grooten prijs op stelt? Ja, waarom? (16)

En waarom zou men toch wel den Javaanschen Christen dwingen, als hij een eed moet afleggen, een niet-rechtsgeldigen eed te doen, als hij dat niet als een Mohammedaan op Mohammedaansche wijze wil of kan doen? Waarom zou men hem niet eene rechtsgeldige eedsformule in het Javaansch kunnen geven? Of zendt gij, Nederlanders! er van gediend zijn, als gij, voor uwen rechter staande, eenige woorden als eedsformule moest uitspreken, door den president van die rechtbank op dat eigen oogenblik bedacht, zoodat gij, op zeven plaatsen een eed afleggende, ook zeven verschillende formules als zoodanig moest uitspreken? En zóó gaat het toch met de Javaansche Christenen!

Wij herinneren er slechts aan, om er de aandacht op te vestigen, om getrouw te blijven aan het karakter en de roeping der zending. Wij vragen slechts, om het Christelijk bewustzijn te doen ontwaken, opdat der zending niet onnoodig reden tot billijke klacht worde gegeven. Zooals bijv. het geval was, toen de Roomsche Propaganda werd toegestaan eene statie te vestigen op eene plaats, waar zij gelegenheid heeft en wegen vindt eene Protestantsche bloeiende Missie te verstoren,

zoo niet te verwoesten. Wij weten het wel: tegenover eene wijze van werken als de Roomsche Propaganda aan durft, staat de Protestantische zending machteloos. Maar daarom juist vraagt zij bescherming, gelijk zij die volgaarne aan ieder naar recht en billijkheid toewenscht. (17).

Helaas, dat der zending aldus een zoogenaamd Christelijke vijand nog moet tegen treden, waar zij al reeds met zoovele vijanden den strijd heeft aan te binden. Van die vijanden moet ik nog eenen noemen, want hij is de vijand zoowel van het Christendom in het algemeen, als van Nederland in het bijzonder. Een vijand, wiens bestaan door niemand zal worden ontkend, al worden zijne beteekenis en kracht maar al te dikwijls onderschat. Een vijand tegenover wien al te voorzichtige Nederlanders wel den raad hebben doen hooren: geene Christelijke zending op Java! Daarin wonderwel overeenstemmende met lauwe, onkundige of onverschillige Nederlanders, die het Evangelie voor den Javanen vrij wel onnoodig of ongeschikt achten. Maar ook tegenover al deze tegenspraak zal de zending niet moede worden haar stem te verheffen, want zij weet, dat van de al of niet Christianisering van de Javaansche wereld het wel of wee van Nederland en Java beide afhangt.

En voorwaar! Als de Heer Jezus Christus dergelijke wijze voorzichtigheid of voorzichtige wijsheid had betracht, Hij zou nooit aan het kruis gestorven zijn. Zijn naam zou dan nooit de Eeuwige Gezegende Naam zijn geworden, den menschen tot zaligheid bekend gemaakt. Want hetzij men het weten wil of niet: die vijand is de vijand van het Christelijk Nederland; die vijand is een onverzoenlijke vijand; die vijand is een Wereldgodsdienst; Mohammedanisme is zijn naam.

Maar nauwelijks heb ik dien naam uitgesproken, of het is mij, alsof ik met ernstig gebaar de namen: Tjé-légon, Sri-katon en andere hoor noemen, waar eens een zoo droevig drama werd afgespeeld. Maar wat heeft de zending met die namen uit te staan, daar op geen dier plaatsen de zending met hare Evangelieprediking opgetreden is? Daar woonde of woont geen enkel Inlandsch Christen op die plaatsen. Zoo kan dan de zending hier buiten bespreking blijven. Edoch — deskundigen weten wel beter. Nederlanders! vergeet het nooit, dat de Islam een internationaal karakter heeft; dat er in de Mohammedaansche wereld een krachtig bewustzijn van solidariteit bestaat; dat er jaarlijks duizenden Javanen Mohammedaansche geloofsgenooten te Mekka in Arabië ontmoeten, op welke plaats zij tevens de grootheid van den Islam als wereldgodsdienst leeren kennen. (18) Ieder Javanen, die Mekka bezocht heeft, houdt op een Javanen te zijn; hij is een hadji geworden. Tegenover den Islam is maar ééne macht te stellen; en die is: het Evangelie! En daar is maar één middel, waardoor Nederland mag hopen van dien vijand verlost te zullen worden; en dat is: de toebrenging der Javanen tot het geloof in Jezus Christus door de Christelijke Zending.

Maar genoeg u reeds voor den geest gebracht, om het karakter en de roeping der zending op Java te doen kennen. In het algemeen wil zij liever als de Barmhartige Samaritaan optreden, dan als een krijgslistige. Maar waar het noodig mocht zijn — ja! daar vreest zij den strijd niet; den strijd tegen de zonde, tegen onzedelijkheid en

ongerechtigheid, om armen te verdedigen, ellendigen te beschermen, en verdrukten vrij te maken. Zij zal niet terug treden, waar zij voor koningen en stadhouders gesteld mocht worden; en behoeft zich niet te schamen voor de rechtbanken der wetenschap. Maar overigens tracht zij den Heer der zending te volgen in Zijn karakter van dienende liefde. Zij brengt de blijde boodschap, het Evangelie, dat God de wereld, ook de Javaansche wereld lief heeft. Dat zal tot het hart spreken; dat zal voldoening geven aan nog onuitgesproken behoeften; dat zal de eenmaal tot God herboren Javaansche wereld met dankbaren ootmoed doen nederbuigen voor Jezus Christus en roemen in Zijn kruis.

Aangevuurd door die hope, gaan wij als Christen-volksopvoeders voort te doen, wat onze hand te doen vindt. En hetgeen wij nu al reeds hebben ondervonden en mochten aanschouwen, bemoedigt ons grootelijks. Dáár op het verre Java, ontstaat in den kring der zending eene Christelijke gemeenschap, die wij hopen en bidden van God, zich hoe langer hoe meer krachtig zal betoonen en ontwikkelen tot alle goed werk. De zending op Oost-Java — wij willen er u in de derde plaats op wijzen — is nu alreeds eene door heerlijke vrucht gerechtvaardigde zending. En waar het gezichtsveld, dat zich nu voor mijnen geest vertoont, te uitgebreid zou zijn, om thans in zijn geheel te overzien, daar wil ik uwe aandacht alleen bij het leven des gebeds op Java bepalen, waarbij ik dan van zelf gelegenheid zal hebben, nog eenige bijzonderheden uit het leven des volks mee te deelen.

3. Al aanstonds moet ik u doen opmerken, dat waar wij over het leven des gebeds op Java zullen spreken (19), de Javaan als niet-Christen reeds geleerd heeft te bidden. Maar in de gemeenschap met den Heer Jezus Christus leert hij als Christen een ander bidden kennen. Dit een en ander zal ik u dus meer in bijzonderheden moeten doen kennen, en mag daarbij op uwe belangstellende aandacht rekenen, waar ik achtereenvolgens zal spreken over:

- a. Het bidden van den niet-Christen Javaan.
- b. „ „ „ „ Christen Javaan.
- c. „ „ „ „ Europeeschen Christen
voor den Javaan.

a. De niet-Christen Javaan bidt. Meer nog: hij bidt zelfs véél. Bevreemdtd het u misschien dit te hooren, laat mij er u dan aan herinneren, dat ik ook te kennen gegeven heb, dat hij niet als een Christen bidt. Hij bidt, zooals hij dat allereerst als Polyneziër van zijne vaderen, en daarna van de Hindoe's, of nog later van de Arabieren heeft geleerd. Deze drie phasen, die het Javaansch-godsdienstig leven doorloopen heeft, zijn ook nu nog zonderling te zaam gestrengeld en in elkander gevloeid, in het bidden van den niet-Christen Javaan te herkennen.

Hoe hij dan bidt? Dáár, niet ver van den grooten weg, ziet gij eenen prachtigen, breed en dichtgetakten boomstam. Aan den voet van dezen boom ziet gij een van drie groote, langwerpige vierkante steenen opgericht tafeltje. Waartoe dit tafeltje dient? En hoe de stam des booms rondom dit tafeltje zoo vuil geel gekleurd komt? Ziet, de goed-

geloovige koopman of koopvrouw, die naar de markt gaat, heeft voor een cent bloemen meegebracht, en ook wat welriekende gele zalf. Die bloemen legt men op dit tafeltje; die reukzalf smeert men aan den boom, en zegt: „Heer! ziehier een offer van welriekende bloemen en geurige „zalf! Ik bied u dit aan, opdat ik voorspoedig zij in mijn handel op „de markt.” Maar het zijn niet alleen kooplieden, die aldus hunne vereering betuigen aan den geest — K J A I spreekt men hem aan — die geacht wordt bij dien boom vereerd te willen worden. Neen, neen, tot allerlei doeleinden, ook wel uit louteren drang der ziele, gaat men daar zijn offer brengen en om zegen bidden. Ik heb een Inlander persoonlijk gekend, die dien boom niet kon passeeren, of hij had ook voor een paar centen bloemen en reukwerk bij zich, om die daar biddende te offeren.

Men vindt veel van dergelijke boomen; ook aan de palen en pijlers van bruggen zullen voorbijgangers en schuitenvoerders het zelfde offer brengen, met de bede, dat hun tocht voorspoedig, zonder onheilen, volbracht moge worden. Ook in grotten, in bosschen, op allerlei plaatsen, vooral graven, ook wel in de eigen woning op de slaappleats, komt men altijd, tevens bloemen en reukwerk offerende, bidden. Voor mijne woning staat op mijn erf een prachtige Waringinboom. Meermalen troffen wij daar zulk een offer aan, door een zieke daar gebracht, die mij om geneesmiddelen had verzocht. Het karakter, de geest en bedoeling dier gebeden en offers blijken uit de bewoording: zij hebben alle betrekking op stoffelijke, aardsche zaken.

Een Inlander wil een huis opzetten. Dat is voor hem een gewichtig werk. Ook daarbij worden offers en gebeden aangeboden. Hij zal dan een bejaard en wijs man ontbieden, die weet hoe men bij zulke gelegenheden handelen moet. Vóór dat men den arbeid begint, zal deze oude, voorzien van de noodige offers, zich in het midden van de plaats, waar het huis zal komen te staan, plaatsen, en dan zijne bedden aanheffen.

„Dan-Iljang!” — dit is de benaming van den dorps beschermgeest, — „Dan-Iljang! die deze plaats onder uwe bescherming hebt! „Ik bied u als welriekende rijst ontlukende Melati-bloemen in den „knop aan. Ik verzoek om uwe bescherming. Moge ik toch wel slagen „in het oprichten van dit huis, en er geene ongelukken plaats hebben „met al hetgeen er verder omhoog wordt gebracht!”

Ziet — daar ginds gaat een man naar zijn rijstveld, om dat te bewerken. Maar vóór hij daarmee aanvangt, legt hij eerst op eene bepaalde plaats een offer, waarna hij zijne bede in goed vertrouwen aanheft: „Beschermgeesten van mijn rijstveld! Deze plek ga ik bewerken. „Vader Adam en Moeder Eva! Ik verzoek om eten en kleeën!” (En dan voert hij den akker sprekende aldus in:) „Mijn lichaam ga het „snijden en kerven; beplant mij met zaad; ik neem het in mij op; „het worde u tot eten en kleeën!”

De oogsttijd is gekomen. En bij het lezen der eerstelingen van het rijstveld heet het: „O onzichtbare Pèrtyan Siloeman! verijdeld „het werk aan mijn rijstveld verricht niet!” (Dit zijn namelijk booze geesten). „Indien gij het verijdelt, zal ik u den kop midden door „hakken! Moeder Sri-Dânâ! Moeder Sri-Loeloet! Moeder Sri- „Pèngantèn! Hoort! Verzamelt al uwe kinderen en kleinkinderen! „Grooten en kleinen! (namelijk dier geestenfamilie tot bescherming).

„Ik ga rijst snijden. Wat ik tot het snijden gebruik is gewet ijzer. „Schrikt, huivert niet! en slaat het oog niet op! Al mijn gebeden „verzoeken gunst en voorspraak! Ook heb ik het voornemen een offer- „maaltijd aan te richten voor den beschermgeest van mijn rijstveld, en „ook die heerschen in de vier omliggende dorpen, alsmede voor Sèh- „Saloe kè en Sèh-Moe kâ lã nã!” (Dit zijn slechts plaatselijk bekende heiligen).

Het rijstgewas is geoogst, gedroogd, naar het erf van de woning gebracht, en in bossen geplaatst vóór de schuur, waarin het ter bewaring zal geborgen worden. Maar eer men met de opschuring begint, wordt een offer van bloem- en reukwerk enz. op den bodem van de schuur geplaatst; en men zegt: „Moeder Sri-Pènganti! Moeder „Sri-Pèngantèn! slaapt hier in deze donkere schuur ter onzer bewa- „ring en bescherming. Het zal goed zijn, dat gij al uwe kinderen en „kleinkinderen verzorgt.”

In het vervolg wordt er telkens, op bepaalde dagen en gunstig geachte tijdstippen, zooveel rijst uit de schuur genomen als voor het oogenblik noodig mocht zijn. Maar ook dat zal men niet doen, zonder eerst een korte bede tot de beschermgeesten van de schuur uitgesproken te hebben. (20) En zoo zou ik ook gebeden kunnen mededeelen, die men bij allerlei ziekten, bijv. koorts, wormziekte, huidziekte enz. uitsprekt. (21) Voor iedere ziekte heeft men eene bepaalde formule. Ook heeft men gebeden om bovennatuurlijke vermogens deelachtig te worden; honderde gebeden — waaronder zelfs tot misdadige of onzedelijke doeleinden — waaromtrent vele het ons wel eens lastig maakten, als wij wilden weten wat er met de woorden eigenlijk gezegd wordt. Maar de Javanen spreekt heel gemoedelijk die formules uit, ook al verstaat hij haar inhoud niet. Want het is meer dan om het begrijpen wat men zegt, om de formule met de haar toegekende waarde, om het uitspreken te doen.

En dit geldt vooral van die soort gebeden, die in eene geheel andere sfeer van denkbelden, dan de zooeven besproken gebeden thuis behooren; gebeden, die, zooals ook blijkt uit de taal, in reeds lang vervlogen dagen der oudheid opgesteld, doch zeer gehavend en geschonden aan het tegenwoordig geslacht overgeleverd worden, zoodat nu in vele dier formules bijna geen gezonde zin meer te herkennen valt. Toch spreekt de Javanen heel gemoedelijk die formules uit, hoogst gelukkig in het bezit daarvan, ook al verstaat hij haren inhoud niet. Want het is maar om de formule, om het bezit en het uitspreken daarvan te doen. Ziet daar de heremiet, de tãpã, die zich op het gebergte of in een ontoegankelijk woud afzonderde, want de klasse dezer menschen is uitgestorven, verdrongen door allerlei machten, alhoewel hare geestes-richting nog altijd nawerkt in de ziel der Javaansche wereld — de mensch die naar vereeniging met de Godheid in Hindoeschen zin streefde, en in de doording der zinnelijkheid het leven hoopte te vinden. Dezen, evenals al hunne geestverwanten in de dorpen, is het slechts om de formule en de haar toegekende, geheimzinnige kracht te doen; om te weten wanneer en in welke houding zij die moesten bepeinen en uitspreken. En het beste dat wij er van zeggen kunnen is dit, dat het een, ja ongetwijfeld goed gemeente, goedgeeloovige, maar toch niet minder den mensch geestelijk vermoordende, loutere vormendienst is. (22)

Onzin! klinklare onzin! al die gebeden die geen gebeden zijn, denkt wellicht deze of gene. Maar onzin of niet — men zal toch behooren te bedenken dat deze gebeden, en deze gebeden alleen, gedurende eeuwen door de Javaansche wereld zijn gebruikt, dat zij door deze gebeden het diep in de ziel verborgen, doch naar uiting zoekende gevoel harer afhankelijkheid van hoogere machten en machtige geesten te kennen gaf. Het is het bidden eener wereld, wier zieleleven nog onvrij en gebonden is, in het duister bewustzijn levende afhankelijk te zijn van allerlei onbekende en onzichtbare doch onweerstaanbare Machten.

In waarheid — het in het duister rondtasten van eene van God afgedwaalde wereld. De mensch, ook in zijn bidden, toonende van Gods geslacht te zijn! Maar een Gods geslacht, dat zijnen God heeft verloren. En het Hindoeïsme bleek der Polynesische Javaansche wereld dien haar onbekenden God niet te kunnen leeren kennen en terug vinden, of het geestelijk menschwaardig gebed tot dien God.

Maar de Islam dan? zoo vraagt gij. En gij herinnert er mij aan, hoeveel Mohammed van Joden en Christenen geleerd heeft. De Islam met zijnen Eenen en Eenigen Allah, den Wereldschepper, Alregeerder, Almachtige en Albarmhartige; die zijn woord, den Koran, aan zijn volk heeft gegeven? De Islam dan met zijn wetten en instellingen, zijn eeredienst en talloos vele gebeden — heeft de Islam dan de Javaansche wereld niet beter leeren bidden? Mijne vrienden! Het is geene zoo maar los daarheen geworpen, ondoordachte meening, als ik uwe vraag ontkennend beantwoord. Het bidden dat de Islam dan de Javaansche wereld leerde, heeft haar — zou ik meenen — nog verder van ons Christelijk gebed verwijderd; het heeft haar zelfs nog minder vatbaar gemaakt en geestelijk ongevoeliger voor het innige, kinderlijk-gemoedelijke van het Christelijk gebed. Om niet te zeggen, dat het bidden in het algemeen en in den meest kinderlijk eenvoudigen zin des woords door het Mohammedanisme zelfs moeilijker en daardoor minder algemeen wordt gemaakt.

Intusschen — hiermee willen wij niet gezegd hebben, dat de Javaan nu zulk een volkomen Mohammedaan zou zijn geworden, dat de Polyneziër en de Hindoe geheel in hem gedood zouden zijn. Als een volk van godsdienst verandert, geschiedt dat niet in éenen dag; en nog veel minder zóó, dat het met het omhelzen van dien nieuwen Godsdienst ook als volkomen gereinigd, vrij van al het vroegere, plotseling als een nieuw mensch te voorschijn zou treden. De ziel verandert maar niet zoo van godsdienst als het lichaam van kledingstuk verwisselt. Het zij daarom de Javaan eertijds als Polyneziër bad, of daarna als Hindoe, en ten slotte als Mohammedaan, — altijd had en behield hij tot op heden zijne bijzondere, eeuwenoude opvatting en hooge waardeering van de formule en de vormen des gebeds; zich ter nauwernood bewust zijnde, dat de geest en het karakter des gebeds van den Polyneziër anders waren dan die van den Hindoe, en deze beide weer anders dan die van den Arabier; maar tevens onbewust er van, dat hij door die godsdienstverandering zijne ziel onder den invloed van eene geheel andere geestes-richting en beschaving plaatste. Maar zoo blijkt het dan tegelijk, dat de inertie, der menschelijke ziel eigen, haar verhindert dergelijke

geestelijke ideeën zoo maar plotseling los te laten; de plooiën en kreukels der menschelijke ziel laten zich zoo maar niet in een oogenblik glad strijken; van een volk in zijn geheel zelfs niet in eene eeuw. Zoo bleef dan zijne eigene oude opvatting omtrent de alles in de schaduw stellende waarde der formule en de vormen des gebeds in de ziel des Javaans heerschen; en deze blijkt zóó diep in de ziel der Javaansche wereld geprent te zijn, dat telkens, wanneer zij met het Christelijk gebed kennis maakt, ook daarnaar het allereerst vraagt. De ziel der Javaansche wereld is er diep van doordrongen — en men verlaat zich daarbij op aller vaderen en eigen ervaring als een onomstootelijk bewijs — dat het bidden den mensch in dit leven nuttig, ja onontbeerlijk is; maar om dit te ondervinden, moet men dan ook langs wettigen weg de juiste formule hebben verkregen, en de ceremoniën kennen, die bij het uitspreken in acht genomen moeten worden. En het ligt in den geest van het Mohammedanisme deze opvatting des gebeds niet weinig te versterken en te ontwikkelen. Maar wie gevoelt het niet, dat zóó woorden en inhoud des gebeds niets worden; en de voor iedere gelegenheid en omstandigheid gegevene, al of niet begrepen formule en haar uitspreken met de voorgeschreven ceremoniën, alles?

Als een natuurlijk gevolg van dit alles heeft zich in den loop des tijds onder de Javanen eene klasse van menschen gevormd, die zich zelve als de bij uitnemendheid ware, vrome Mohammedanen beschouwen, en bekend is onder de, ook door hen zelve als een eere naam geachte benaming: Bongsa-poetihan; z. v. a.: de vromen! Tot hen worden alle Hadji's en Santri's (23) geacht te behooren. Zij voornamelijk verstaan het op Arabische wijze te bidden; zij zullen vijfmaal daags, op vast gestelde tijdstippen, hun godsdienstplicht — Calat heet die met een Arabisch woord — in vastgestelde formules en ceremoniën vervullen. De groote menigte doet dat niet. Voor zoover dat uit ongodsdienstigheid voorkomt, is het Javaansche volk daarin volkomen gelijk aan ieder ander, zelfs het Nederlandsche volk. Maar ieder Christen die wil bidden, kan dat ook doen. Niet alzo de Javaan-Mohammedaan! Hij zou het niet kunnen doen dan na velerlei oefening. Want als hij goed wil bidden moet hij de formules in het Arabisch — dat voor hem eene vreemde taal is — uit het hoofd hebben geleerd, en zich in knielen, buigen en staan in bepaalde volgorde geoefend hebben. De Islam heeft den Javaan-Mohammedaan vele gebeden, zoowel om bij nacht als over dag gebruikt te worden, geleerd, met nauwkeurige bepaling van het hoe, waar, wanneer en onder welke geoorloofde of verboden voorwaarden en omstandigheden. De waarde of onwaarde des gebeds hangt van het nauwkeurig nakomen dezer voorschriften geheel en al af. En al vergeten wij daarbij nu ook niet, dat bijv. de Koran den geloovige er met nadruk aan herinnert, zonde-vergifenis en daarmee gepaard gaande bevrijding van de straf des helschen vuurs van Allah's Albarmhartigheid af te smeeken (24) — met een oppervlakkig en al zeer weinig ethisch zonde-begrip als den Javaan eigen is, moet toch het natuurlijk gevolg van dit alles zijn, dat in de praktijk des levens het bidden bij de groote meerderheid der bidders niet anders dan een plichtpleging wordt, en den ijveraars tot vormendienst en werkheiligheid moet leiden. (25) Van een bidden als de Christus ons leert kennen, is in den Islam niet veel te ontdekken; van het

kinderlijk bidden als uitdrukking van eigen zielsgevoelens; als een aanroepen van en toevlucht nemen tot „den Vader in den Hemel”, in geest en waarheid, weet de Mohammedaan niet. En als ik U dan bovendien nog moet mededeelen, hetgeen gij waarschijnlijk wel niet vermoed zoudt hebben, dat de Koran ook (Kor. IX: 114) een vers bevat waarin het gebed voor afgodendienaars bepaald verboden wordt. „al ware het ook uwe naaste bloedverwanten, daar het toch bekend is, dat „zij voor het helsche vuur bestemd zijn.” daar rijst in uwe ziel de bede: „Och dat dit volk zich ook tot den Heer Jezus Christus mocht „wenden, en even als de discipelen tot Hem zeggen: „Heer! Leer „ons bidden.”

b. En de Christelijke Zending heeft zich opgemaakt, en antwoordt: „Ik zal dit volk tot den Heere Jezus leiden. Komt, en „ziet hoevelen er reeds tot Hem geleid werden, en aan Zijn voeten „leeren bidden!”

Het gebed van den Christen-Javaan is ook uw gebed, M. vr.! Over dat gebed zelf behoef ik dus niets te zeggen. Door het Evangelie heeft de Christen-Javaan even als gij geleerd te bidden, zooals gij bidt. Maar vergeet nu niet daarbij te bedenken, dat in die weinige woorden een geheele zielsgeschiedenis en zielestrijd aangeduid worden. Als gij bedenkt, hoe de discipelen er eenstoe konden komen, tot den Heere Jezus te zeggen: „Heer! leer ons bidden, gelijk ook „Johannes zijnen discipelen geleerd heeft!” — en als gij u daarbij herinnert, wat ik U omtrent het bidden der Javaansche wereld, waaruit toch onze Christen-Javaan is voortgekomen, heb meegedeeld, zult gij terstond beseffen, dat tussehen de eerste Evangelieprediking aan den Javaan, en het bidden van den Javaan als Christen, het sterven van den niet-Christen-Javaan ligt. Edoch — die oude mensch sterft ook niet in éénen dag.

Gij zult dit alles toestemmen. Maar dan zult gij het ook begrijpen, hoe eens op zekeren avond een bejaard en trouw Christen-Javaan tot mij kon komen met de vraag, waarover hij blijkbaar al meer had nagedacht, „of ook zijn bidden door den Heer zou aangenomen worden? of hij wel goed bad? of het gebed, zooals hij dat bad, Gode „welgevallig zou zijn, en bij Hem verhooring vinden?” En toen vertelde hij mij, wanneer hij bad, en welke uitdrukkingen hij dan gebruikte; ook het „Onze Vader” bad hij dikwijls. „Zou dat bidden nu” — zoo vroeg hij — „den Heer aangenaam, en Hij er mee tevreden zijn?”

„Zou dat den Heer aangenaam, en Hij er mee tevreden zijn? M. Vr.! Hebt gij de bedoeling zijner vraag goed begrepen? Dan zal het u — bedenkende al hetgeen ik u omtrent het bidden der niet-Christen-Javaansche wereld heb medegedeeld — ook niet meer verwonderen, dat een Christen-Javaan dergelijke gemoedsbezwaren kan hebben. Het Christelijk gebed is voor den Javaan iets geheel nieuws. Het moet hem zeer moeilijk vallen tot het vatten van de beteekenis, de waarde en het wezen van het Christelijk gebed te komen.

De jeugdige Javaansche Christen blijkt dan ook altijd geneigd te zijn, de oude denkbeelden en vormen van zijn vroeger niet-Christelijk bidden op het Christelijk gebed over te brengen. Hij moet leeren

verstaan, en in den letterlijken zin des woords er den moed toe krijgen Allah God, als „Onze vader in den hemel” aan te spreken. En dit is iets, dat door ieder Javaan als schrikkelijk brutaal en vermetel, eigenlijk zeer ongepast, wordt beschouwd. Ziet — daar begint zich dan eene nieuwe wereld van denkbelden aan zijnen geest voor te doen; daar ontstaat werking in zijne ziel; eene botsing en strijd tussehen allerlei uiteenloopende denkbelden in zijnen geest — eene zonderling dooreen warrelende geestelijke werking, die ons doet denken aan het verheven en aangrijpende tooneel, dat de hemel ons wel te aanschouwen geeft bij het aanbreken des dageraads, als het rijzende licht al strijdende, de wolken nu eens groepeerende, dan weer verdeelende en verdrijvende, zich eenen weg baant, om de heerschappij des daags te vestigen. Ziet — daar wordt dan wel een nog zwak, maar toch niet twijfelachtig gevoel in hem geboren „een kind van God” te zijn!

Maar zelf schrikt hij er als ’t ware van terug. Want welk eene aanmatiging ligt daar voor hem niet in, dat hij, nietige, ellendige, lage zondaar, alzoo durft denken en spreken tot den Hooge, den Oppermachtige, den oneindig-grooten en verheven Schepper des heelals en Heer aller werelden. Bij het eerste waarnemen van dat bewustzijn, gevoelt zijn ziel zich dan ook meer ontrust en verlegen, dan wel zalig. Daar heeft dan eene worsteling in zijn binnenste plaats, tussehen het licht, dat Christus in zijne ziel doet opgaan, en de duisternis, die de ziel van den van God afgedwaalden mensch beheerscht. Aanvankelijk gevoelt hij zich dan ook meer „onderdaan” dan „kind” van God. Want dit begrijpt hij wel volkomen, dat dien Hoogen God nog veel meer eerbied en hulde toekomt, dan al zijn vroegere goden en geesten te zamen. Maar de verlichtende invloed van het Evangelie, waaronder hij nu begint te leven, doet hem tevens inzien, dat nu voortaan woorden, vormen, houdingen, plaats, buiging en knieling bij het gebed niet meer de hoofzaak kunnen zijn, maar de gezindheid des harten, waaruit dit alles als van zelf moet voortvloeien. I. e. w. hij begint nu al de diepte te vermoeden van het woord des Heeren, dat „de Vader in geest en waarheid „aangebeden worde”. Van dit waarachtig geestelijk bidden begint hij nu eenig besef te krijgen. En zoo kan het ons dan, voorgelicht door de ervaring, niet meer zoo grootelijks bevreemden, als mijn oude vriend Ibrahim de vraag doet: „of zijn gebed den Heer wel aangenaam, „en Hij er mee tevreden zou zijn?”

Inderdaad een belangrijke vraag dus voor den jeugdigen Javaanschen Christen. Maar ons teekent die vraag tegelijk den toestand, waarin de ziel van dien Christen Javaan leeft. Die vraag laat ons een blik in het diepste zijner ziel slaan, en doet ons een zielestrijd kennen, die ons, Christenen door geboorte reeds, ten eenemale vreemd is. Die strijd openbaart zich altijd meer of minder sterk bij den door ernstigen aandrang van godsdienstig-zedelijke drangredenen pas toetredenden Christen-Javaan. Waar hij als meer bejaarde, tevens weinig ontwikkelde, pas tot het geloof komt, zal hij dien strijd evenmin altijd geheel te boven komen, als zich haar ernstig en klaar bewust worden.

Onbewust zal hij dan meer of minder nog in den ouden geest, maar altijd in Christelijke vormen, voort blijven leven. Tot een vrijmoedig, zelfstandig, in zelf gekozen en uit het binnenste der ziel als van zelf opgekomen bewoordingen, geloovig „uitstorten des harten voor „God” zal het dan niet altijd komen. Maar wat nood? God verstaat

immers ook het stamelen der kinderkens? Als het gebed maar het middel is, om onze ziel voor den troon der genade te brengen, is dat den Vader in den hemel ook welgevallig. //

Maar anderen zullen bij het toenemen in geloof en kennis der Evangelische waarheid ook opwassen in het geestelijk bidden. Hoe meer zij zich bewust worden, een door God begenadigd zondaar te zijn, hoe dieper het „Abba!“ „Vader!“ ook uit de ziel zal oprijzen. En omdat te erkennen, zoudt gij dan bijv. in de godsdienstige bijeenkomsten een voorganger in het zelf bedachte, vaak waarlijk stichtelijke gebed moeten hebben hooren voorgaan. O, welk een ootmoed, welk een lofprijzen van Gods genade, welk een smeeken om erbarming, welk een roemen en loven van Gods heerlijkheid in Christus, kan er uit die gebeden wel spreken! Zoudt gij aan ziek- en sterfbedden hebben moeten staan, om getuige te zijn, hoe daar — niet meer na oude gewoonte vaak niet begrepen, onverstaanbare volzinnen worden voorgelezen en opgedreund — maar knielende, diep ootmoedig en roerend voor zieken en stervenden gebeden wordt; of ook wel de lijdenden en stervenden zelven hooren bidden en smeeken. Zoudt gij evenals ik aan het sterfbed van een bejaard Christen moeten hebben gestaan, om hem te hooren bidden en smeeken om genade; om daarna weer blijde te getuigen van de hope des levens; en te eindigen met een „Kom Heere Jezus! kom, o Heer!“ Zoudt gij het moeten weten, dat volgens toen door mij ontvangen berichten — op den dag mijner afvaart van Batavia, dien zelfden avond in al mijne gemeenten een bijeenkomst werd gehouden, om voor ons te bidden. Zulk een voorbede is iets nieuws in de Javaansche wereld. En mocht er in het Mohammedaansche gebed ook al iets gevonden worden, dat aan anderen doet gedenken — daar staat die voorbede even ver bij de Christelijke voorbede ten achter, als het dagelijksch gebed des Mohammedaans achter staat bij het „Onze Vader“ des Christens.

c. De Christen-Javaan bidt! Dat heeft M. Vr.! onder Gods zegen, de Christelijke zending hem geleerd. Acht gij dat een voorrecht, een geluk, een zegen voor den Javaan? Welnu, bidt gij dan op uwe beurt voor den Christen-Javaan, den niet-Christen-Javaan, voor geheel het Javaansche volk.

Gij zijt het immers gewoon te bidden? Gij hebt immers ook nog uw morgen- en avond-gebed? Uw gemeenschappelijk gebed? Gij kent immers dat bidden tot den Vader, die in het verborgen ziet? Dat worstelen voor den troon der genade; dat uitstorten der ziel voor den Albarmhartige? Geeft dan eene plaats in uwe gebeden aan het herdenken van dien Javaan, die u, als Nederlander, waarlijk geen onbekende zal zijn. Toont, ook in uwe gebeden voor den Christen-Javaan, dat gij in waarheid gelooft aan de gemeenschap der heiligen. Toont in uw gebed voor geheel Java, dat uwe liefde groot genoeg is, om dat volk van meer dan 22 millioenen zielen te gedenken; en dat gij den Heer begrepen hebt, toen Hij u leerde bidden: „Onze Vader die „in den Hemel zijt! Uw Koningrijk kome!“ Och, of die Javaansche Christen, dat gansche Javaansche volk u op het hart gebonden mocht zijn, en er in uwe zielen een gevoel voor hen mocht leven, als ook in den Heere Jezus was voor heel eene zondige wereld, toen Hij zich zelf vernederde en den smadelijken kruisdood voor haar onderging. Wie

weet! Als dan daar ginds een zendeling eene ziel voor Jezus mag winnen, of het niet eene verhooring is van uw gebed hier. Is de strijd om en voor het Koninkrijk der hemelen een geestelijke strijd bij uitnemendheid — wie weet! of uw bidden niet de meest geestelijke aanval op het rijk der duisternis is, en de meeste knieën voor Jezus doet buigen. Hebben uwe zendingen daar vaak dagen van teleurstelling en zorg, en ook dagen van zalig verblijden — wie weet! of ook uw gebed hen niet vaak heeft gesteund en bemoedigd, en het heerlijkst genot na droevig ervaren heeft doen smaken. Is het geloovig gebed als een telephonisch gesprek met den hemel — wie weet! of het hemelsch antwoord op uw gebed niet in het verblijdend bericht van een zendeling aan u gegeven werd.

Br. en Zs.! Houdt dan aan in uw gebed! De Christen-Javaan heeft uw steun en hulp en bemoediging nog zoo dringend noodig. Daar zijn ook nog hoogst belangrijke bezwaren te overwinnen; hinderpalen op te ruimen; beletselen te verwijderen; vijanden te bestrijden. Komt! Helpt uwe zendingen dat alles te overwinnen en te boven te komen. Komt! Helpt ons door uw gebed; helpt ons door uwe toewijding; door uwe liefde; door uwe gaven. Helpt het bestuur van ons Nederlandsch Zendinggenootschap zijne zorgen te verlichten en zijne lasten te dragen!

En draagt ook alzoo een steentje, zoo mogelijk eenige steenen bij tot den bouw van Gods tempel op Oost-Java. Och, dat de gemeente meer en meer doordrongen werd van het besef dat het plicht, dat het een voorrecht, dat het genade van God is, aan de Christelijke zending te mogen medewerken; medearbeiders Gods te zijn aan de stichting van Zijn Koninkrijk. Bespreekt de zending; beveelt haar aan, in uw gezin, in uwe omgeving. Bidt voor de zending; geeft u zelven of het uwe aan de zending. Bidt alzoo, en werkt alzoo! Doet wat gij kunt, opdat — naar het immers uw hartelijk verlangen en vurig begeeren is? — ook tot u eens de Heer zal kunnen zeggen, wat zoo heerlijk een lofspraak voor eene Maria van Magdala was: „Zij „heeft gedaan hetgeen zij konde!” — Vrienden der zending! Medearbeiders in dezen arbeid der liefde! Om deze, om deze lof moet het ons te doen zijn! Weest dan niet traag in het benaarstigen! Zijt vurig van geest! Dient den Heer! Bidt en werkt zonder ophouden!

AMEN.

AANTEKENINGEN.

1. — Het zendingsgebed is nu nog evenzeer noodig als vroeger. Al het hier gezegde werd mij dan ook ingegeven door de waarneming, hoe de zending's bidstonden of langzamerhand afgeschafft worden, of een geheel ander karakter beginnen aan te nemen. Niet het zendingsgebed is dan de hoofdzaak, maar de zending'srede, zelfs wordt het hier en daar eene zending'slezing zonder gebed. Tegen eene zending'slezing kan ik natuurlijk geene bedenking hebben, ik zou zelfs kunnen wenschen, dat die zending'slezingen wat menigvuldiger werden, met een eenigszins populair-wetenschappelijk, vooral ethnographisch en godsdienstbeschrijvend karakter. Maar de gedachte, waarop boven bedoeld werd, is deze, dat „het gebed” als zoodanig op den achtergrond schijnt te geraken, en (of: omdat?) de pïeteit het vroom godsdienstig gevoel schijnt te verzwakken. Ik weet wel, dat met den geest des tijds ook godsdienstige vormen en gewoenten veranderen en zich wijzigen kunnen. I. e. w. dat de vorm der uiting van het godsdienstig leven der ziel veranderen kan; maar: dat dit vrome zieleleven zelf zou kunnen veranderen, valt moeielijk aan te nemen. Ik moge mij dan vleien met de gedachte, dat die verandering alleen in den vorm der uiting zal bestaan, die mij, na zulk een langdurig afwezig zijn, wel moest opvallen. Trouwens daar is op het gebied des christelijk-godsdienstigen levens in Nederland meer dat mij getroffen heeft, doch ik hier moeielijk kan bespreken. Eén ding blijft intusschen vaststaan: de zending, zoomin als de afzonderlijke mensch, ieder voor zich, kan het gebed missen. Deze en andere gedachten drongen mij eens meer bepaald over het „Leven des gebeds op Java” te spreken; en hangt alzoo het inleidende woord met het tweede deel mijner toespraak samen.

2. — Hier vele bronnen voor de kennis der Zend. Geschiedenis in O.-Indië aan te wijzen, kan niet in mijne bedoeling liggen, en heb ik er ook tijd noch gelegenheid voor. Het in „de Hervormde Kerk in N. O.-Indië onder de O.-Ind. Compie. (1602—1795) door C. A. L. VAN TROOSTENBURG DE BRUIJN”, pag. 379 aangehaalde woord van den jare 1758, mag ook nu nog wel eens in herinnering gebracht worden: „de verwaarloozing der bekeering van O.-Indië door de Hollanders „zal eens de oorzaak zijn van hun val.”

3. — Hoe o. a. een hoogst achtenswaardig man, van groote betekenis voor N.-Indië, als J. C. BAUD over Bijbelverspreiding en Evangelisatie onder de Javanen oordeelde, kan men o. a. te weten komen, door zijne „Nota” te vinden in de Handelingen van het Ned. Bijbel-Gen. in de algemeene vergad. van 14 Juli 1824, ook besproken in Mr. P. MIJER's: J. C. BAUD, p. 199. — Een Jav. Regent zei eens: „In het begin dezer eeuw had het Gouvernement de Javanen tot het „Christendom kunnen bekeeren; nu is het daarvoor te laat!”

Wij zijn nog niet van deze meening; maar de uitspraak teekent toch wat wij te danken hebben aan die staatkunde van onthouding; later zoo karakteristiek geformuleerd: meê- noch tegenwerken. Blijft alleen maar de vraag: is zulk een staatkunde in de praktijk mogelijk? Hoe „de kleine man” op Java over een en ander denkt, heb ik in de „Mededeel. v. w. h. N. Z. Gen.” meermalen verhaald.

4. — Men zie in „Het Reglement op het beleid der regeering v. N.-I. het hoofdst. over „de Godsdienst” Art. 119—124 waarvan voornamelijk het laatste Art. door mij besproken wordt in de Meded. v. w. h. N. Z. Gen.

5. — Het Nederlandsche volk behoorde God op zijne knieën te danken, dat het Ned. Zend.-Gen. ook een zending in Posso en Gorontalo wil beginnen, en door ruime bijdragen dat genootschap steunen in dit zijn voornemen. — Het voorbeeld op Sumatra's Oostkust gegeven, waar, door het niet genoeg te loven initiatief van partikulieren, die de toestanden daar kennen, door het N.-Z. Genootschap een missie onder de Batak's begonnen kon worden, moest tot edelen naijver en navolging wekken.

6. — Zie over dit alles in Mededeel. XXIV de bijdrage getiteld: Mattheus Aniep.

7. — In 1829 kwam deze eerste vertaling van het N. Test. in het Javaansch van de pers. — In Juli 1848 bracht de voortreffelijke GERICKE zijne nieuwe vertaling van het N. Test. in het Javaansch naar Java; in 1854 verscheen zijn O. Test. — Evenals zijn werk, verscheen óók voor rekening van het Ned. Bijb. Gen. in 1860 eene herziene uitgave van GERICKE's Jav. vertaling des N. Test.'s met kleine letter. — Van GERICKE is ook de 1e uitgave voor zijne eigen rekening van de 2 maal 52 Bijb. Verhalen met plaatjes, later door den zendeling H. Hoëzoo op nieuw vertaald, en, evenals zijn „Bijbelgids” in het Javaansch, met ondersteuning van het Ned. Bijb. Gen. uitgegeven. Zoo verscheen in 1881 ook nog eene uitvoerige verzameling van de Geschiedenissen des O. Testam.'s in het Javaansch. — En nu is sedert eenige jaren de zendeling P. JANSZ weer bezig aan eene nieuwe vertaling des Bijbels in het Javaansch voor rekening van het Br. en B. Bijb. Gen. te Londen, waarvan het N. Test. reeds afgewerkt is. Litteraire Bijbelarbeid voor de Javanen dus nog al niet gering te achten! Maar de zendingsarbeid? Kan men daar ook zoo tevreden over zijn?

8. — Zie over dezen voortreffelijken man o. a.: de Zend.-reize van Ds. VAN RHIJN bladz. 443.

9. — Ik heb over dezen „Vriendenkring” o. a. ook geschreven in Mededeel. XXIV p. 338.

10. — Deze doopsbediening beschreef ik Mededeel. XXIV p. 381/2.

11. — Bestond er in de Indo-Europ. wereld als één geheel be-

schouwd eene spontane behoefte der ziel, tot Christianisatie van Java, zooals de leden van Soerabaja's Vriendenkring bezielde, dan zou Java nu een Christenland zijn. De tegenwoordige zending op Java in hare betrekkelijke geringheid, en het zich al voortgaande ontwikkelende Mohammedanisme op Java zijn inderdaad niet anders dan een aanklacht, eene beschuldiging, van heel de Nederlandsche Christenheid der 19e eeuw. Had Nederland, sedert het den insolventen boedel der O. Ind. Compie aanvaardde, en als staatkundige macht over Java optrad, het gewild, dan zouden de Javanen nu Christenen zijn. Met het Christendom zouden er Christelijke volksopvoeding, volksverlichting en beschaving — en met minder staatkundig egoïsme, ook waarschijnlijk — meer welvaart op Java gekomen zijn. Zeker zouden daar dan tegen het einde der 19e eeuw geen treurtooneelen afgespeeld zijn geworden, als met de namen Tji-lègon, Sri-katon, en anderen aangeduid worden.

12. — Aan mijnen hooggeachten leermeester en geliefden vriend, den heer J. C. NEURDENBURG, hebben wij alreeds eene voortreffelijke „Proeve eener Handleiding bij het bespreken der zending wetenschap” (1879) te danken.

13. — Dit is een belangrijk beginsel voor de zending. Zij heeft zich dan ook nooit schuldig gemaakt aan het zoogenaamde „Europeïseeren en emancipeeren” der Javanen. Het wel eens verwijtend uitgesproken „masoek blanda” (z. v. a. Hollander, Europeaan worden) van enkele Javaansche Christenen behoeft zij zich niet aan te trekken. Men zou van enkele „Mohammedaansche Javanen” nog wel wat anders kunnen zeggen.

14. — Met deze onze ongeveinsde betuiging van ingenomenheid met den „Anti-opiumbond” bedoelen wij natuurlijk geene adhaesie voor, van welke zijde ook gekomen in of buiten dien Bond, een of ander voorstel om tot een meer gewenschten toestand te komen. Ieder opium gebruik of misbruik is als een ware ramp voor den tegenwoordigen Javaan te beschouwen. Maar wat te doen? De Javaan is nu eenmaal geen dronkaard; wel een schuiver. Laat ons hopen, dat dit ten minste zoo zal blijven, en wij geen vermeerderden sterken drankinvoer op Java nog eens krijgen. Arm Afrika! — Tegen het gebruik of misbruik nu kan een Anti-opium-bond, ja zelfs de Regeering blijkbaar niet veel doen. Adres aan het sterke drankgebruik of misbruik in Nederland. Zou er dan niets in den tegenwoordigen toestand verbeterd kunnen worden? Zeer zeker! Maar met behoud van het tegenwoordig bestaande Pachtstelsel zal dat wel onmogelijk zijn. Daarvoor is dat stelsel te viciëus en te demoraliseerend in iedere richting. De smokkelhandel — waaraan God beter 't! ook wel eens Europeanen meedoen, zal blijven bestaan, zoolang er eene opiumpacht zal zijn. — Maar dan een besproken en aanbevolen Regiestelsel? Wij zouden zoo zeggen, dat de quaestie daardoor wel eenigszins gewijzigd en verplaatst werd, maar toch in den grond der zaak al weinig verbeterd. De Regeering blijft bovendien nog al te veel persoonlijk belanghebbende in dit stelsel; nog te veel: koopman, en minder regeering. Tabaksrégie in Frankrijk bijv., en Opium-

régie op Java schijnen niet zoo precies dezelfde beteekenis te hebben. En de reden tot smokkelen blijft ook daarbij bestaan. Dus: — tenzij er nog een ander stelsel bedacht kan worden. — algeheele vrijlating, met een licentie-stelsel, voor ieder die debitant van opium wil worden, voorloopig zelfs met in- noch uitvoerrechten of iets van dien aard. In dit stelsel zal de schatkist zeker wel niet minder inkomsten hebben dan nu het geval is. In ieder geval is het standpunt per regeering zuiverder. Ook de politie komt dan in betere verhouding tot de zaak. Voor frauduleusen verkoop zullen debitanten wel de beste spionnen zijn, als de politie altijd ter hunner hulpe gereed is. Men zal voor ontzettende toeneming van opium-verbruik bij deze regeling vreezen? Och kom! Bij Pacht- en Régie-stelsel gaat de Javaan toch ook — in ieder geva, sociaal — ten gronde. — Maar daar zal nog wel menig vel vol geschreven worden, eer men tot eenig ander stelsel gekomen zal zijn. Is inderdaad eenerzijds de zaak niet zoo gemakkelijk te regelen, waartoe men ook moge besluiten, — anderzijds zal er altijd eenige moed toe vereischt worden, om tot welk nieuw stelsel ook, te besluiten, daar men ten slotte toch altijd rekening zal blijven houden met het particulier eigenbelang en de behoeften der schatkist.

15. — Ik heb gedurende mijn verblijf in Nederland op een paar plaatsen met eenigen nadruk over de toenemende armoede der Javanen gesproken. Door particuliere gesprekken werd het mij toen duidelijk, dat Java, verre, zeer verre van Nederland ligt. Het was frappant, hoe sommigen mijne mededeeling opnamen. Deze zeide, — deze was evenzeer een onkundige als onbarmhartige — dat het de eigen schuld der Javanen was. Gene zeide — en deze behoorde tot de sussers, tot de gerusten in den lande, die altijd zoo ernstig spreken zonder ernstig te onderzoeken — dat allen, want ik ben het niet alléén, die zoo over de Javaansche volksarmoede riepen, zeker overdreven. Schromelijk overdreven! Een ander zeide — en deze behoorde tot de ijverige courantenlezers, die echter nooit een degelijk boek over het onderwerp inzien — dat wij voor bewijzen van die beweerde volksarmoede verschijnselen hielden, die voorbijgaand, of misschien wel slechts plaatselijk waren. En weer een ander zeide — en deze toonde daarmee wel eens iets van Java gehoord te hebben — dat er tegenwoordig zoovél suiker- en indigo-fabrieken, koffie-perceelen en tabaks-ondernemingen waren, dat een Inlander, die gebrek had, daar altijd wel wat verdienen kon, om aan den kost te komen. Meerderen spraken over de ellende in eigen kring — eene ellende die wij natuurlijk niet ontkennen — maar hadden het daar zoo druk mee, dat zij, heusch! geen tijd hadden ook nog over de armoede van „die” Javanen te denken, niet bedenkende, dat, als wij Java eens kwijt mochten raken, die ellende in eigen omgeving nog wel slimmer zou worden. Maar het is hier de plaats niet breedvoerig over dit onderwerp te spreken. Men zie eens ter lezing te krijgen, daar het niet in den handel is: „De overbevolking op Java en hare gevolgen” door H. E. B. SCHMALHAUSEN, controleur bij het B. B., Soerabaja 1889. En als men iets van de desa-wereld wil leeren kennen, leze men van dezelfde hand: „Voorstel tot afschaffing der heerediensten, enz.” 1889. Deze schrijver eindigt aldus zijn werk: „Den bestaanden gang van

„zaken bestendigende, zullen wij Java op den langen duur noodwendig „moeten verliezen.”

16. — In de Mededeel. v. w. h. N. Z. Gen. zal men een stuk van mijn hand opgenomen vinden; dat opnieuw dit onderwerp behandelt. Ik hoop, dat men het onderwerp niet „al te dor” zal achten, om er verder geene aandacht aan te schenken. Vooral zegge men niet: Ik kan daar toch niets aan doen! Wie zoo spreekt is geen zendingsvriend.

17. — Het zal wel niet noodig zijn te zeggen, dat hiermee op het gebeurde in de Minahassa van Menado gedoeld wordt. Men behoeft nu juist geen zendingsvriend te zijn, om wat daar geschied is, schandelijk te noemen.

18. — Ik kan voor het hier bedoelde niet ernstig genoeg het geschrevene, en vooral het zoo belangrijke werk: Mekka, 2 deelen, met Atlas, van DR. C. SNOUCK HURGRONJE ter lezing aanbevelen.

19. — Hetgeen ik hier over het leven des gebeds op Java meedeel, is voor den trouwen Lezer der Mededeel. v. w. h. N. Z. Gen. niet nieuw meer. Jammer, dat die Mededeelingen nog altijd te weinig gelezen worden.

20. — Ik kon hier slechts kort zijn, en eenige losse grepen doen uit een voorraad van stof, die even leerrijk als boeiend is. Men zie ook voor het onderwerp: „De Rijstcultuur in Italie en op Java door DR. J. H. F. SOLLEWIJN GELPKE” pag. 114 v. v. waar men ook veel zal vinden over de voornaamste legenden, en de wijze van tijdberekening enz. bij de rijstcultuur op Java.

21. — Zie Mededeel. XXIII p. 334, 341-344 en 347-348, waar nog veel meer beschreven werd.

22. — Zie Mededeel. IV p. 103, VII p. 72, VIII p. 224-250, IX p. 333.

23. — Een Hadji noemt men op Java iemand, die de bedevaart naar de stad Mekka heeft gedaan, een Santri is een leerling der Moham. Godsdienstschool; als hij kan, zal hij gaarne de reis naar Mekka maken, om ook Hadji te worden.

Bongsâ-Poetiham noemt men allen die de Mohamm. Godsdienst voorschriften getrouw waarnemen, en waartoe dus alle Hadji's en Santri's geacht worden te behooren, in tegenstelling met de Bongsâ-Abangan, het gros des volks, dat daaraan niet doet.

Calât is de Arabische benaming van den vijf maal daagschen ritueelen godsdienstplicht, die ieder voor zich te vervullen heeft, en waarbij het gebed (do'a) hoogstens een onderdeel uitmaakt, maar ook kan ontbreken.

Zie mijn: Brieven over den Islam, 17e brief.

24. — Zoo heet het bijv. kor. III: 188-192.: „O Heere! niet te „vergeefs hebt Gij alles geschapen! U zij de eere! Verlos ons van de

„straffe des vuurs! . . . Heere! vergeef ons onze zonden! Delg onze „overtredingen uit! Geef ons te sterven met de vromen!”

25. — Ook al maakte men ons de opmerking, dat onder de Nederland-
sche bidders, het bidden bij zoovelen niet anders dan eene plichtpleging
geleek, en niet veel anders dan vormendienst en werkeilichheid bleek
te zijn, zoo doet dat toch niets aan onze voorstelling af. Wie bij den
Christus ter schole ging, leerde een ander bidden kennen; en wie
in den Islam opgevoed en onderwezen wordt, kan niet anders dan
zoo bidden.

Het geldt hier het essentiele onderscheid tussehen het Evangelie
en den Islam.

